

ELIO VITTORINI IZMEĐU MARKSIZMA I EGZISTENCIJALIZMA

MARIO FESTINI

I.

Najnovije Vittorinijevo djelo *Diario in pubblico*¹ kritika je ocijenila kao povijest društvenih, moralnih i intelektualnih zbivanja, koja zahvaća čitavu našu generaciju. Zato je ta knjiga ujedno autobiografija, ali i biografija čitave generacije, kojoj Vittorini pripada. Pisati o Eliju Vittoriniju znači, dakle, pisati o čitavoj generaciji mladih ljudi, koji su se borili, da sačuvaju tradicionalni položaj talijanske književnosti i smisao za realističko prilaženje društvenim problemima u doba, kada je fašistički literarni dogmatizam nastojao svim snagama da književnosti oduzme njezinu društveno-materijalnu bazu i da je podčini interesima nehumane političke doktrine. Ta borba za očuvanje istine i humanosti od beskrupuloznih udaraca fašističkih pseudokritičara i estetičara, okupila je oko sebe velik broj mladih književnika bez obzira na ideološke koncepcije i partijsku pripadnost. Među tim ljudima Vittoriniju pripada jedno od najistaknutijih mjesta.²

Vittorinijev neprijateljski stav prema bilo kojem obliku dogmatizma nije rezultat neke intelektualne empirijske spoznaje, nego je

¹ Elio Vittorini, *Diario in pubblico*, Bompiani, Milano, 1957.

² Elio Vittorini, kojega je suvremena kritika svrstala u red najeminentnijih predstavnika ne samo talijanske, nego i evropske književnosti, zaslužuje posebno pažnju naših naroda zbog svoga interesa za našu zemlju. U svojim političkim esejima on ističe ispravan razvojni put marksističke misli u našoj zemlji. (*Diario in pubblico*, str. 343), a u svojoj pripovijeci *Nei Morlacchi*, Bompiani, Milano, 1934., opisuje s oduševljenjem, iako malo idealizirano, ljepote našega sjevernog Jadrana i život naših ljudi ovoga kraja. A i naša suvremena književna kritika posvetila je tom naprednom piscu osobitu i zasluženu pažnju. Među mnogobrojnim člancima i studijama o Vittorinijevu književnom radu potrebno je posebno spomenuti članak Ive Frangeša: »Lirska proza Elia Vittorinija« (*Republika* 10, 1950, str. 705—712), u kome je autor, u iscrpnom pregledu Vittorinijeva književnog opusa, istakao naročito originalnost njegovog stila kao adekvatnu izražajnu formu novoga literarnog sadržaja. U svom pogovoru hrvatskom prijevodu Vittorinijeva romana *Il Garofano rosso* (E. Vittorini: *Crveni karamfil*, izd. »Džepna knjiga«, Sarajevo 1957. u prijevodu Glorije Rabac), Glorija Rabac nam je dala veoma uspješnu sintezu Vittorinijevih individualnih osobina, njegov pogled na svijet i njegovo lutanje u traženju adekvatnog izražajnog oblika.

spontana emocionalna manifestacija čitava njegova psihičkog života. Takav je stav niknuo već u doba njegove najranije mladosti i razvijao se uporedo s formiranjem njegova prvoga pogleda na svijet. Vittorini je rano upoznao svoj kraj, bijedu sicilijanskog seljaka, kojega ne smatraju čovjekom, nego oruđem za rad, gdje zemlja »nije zemlja, nego latifundija«,³ gdje ljudi umiru od bijede i malarije, gdje vlada kulturna zaostalost i praznovjerje i gdje ljudi zbog svoje vjekovne zaostalosti i tradicionalne bijede nalaze jedinu utjehu u religiji i misticizmu. Vittorini je upoznao svijet kroz prizmu svoje Sicilije: živio je s tim ljudima, na kojima je vjekovno robovanje, a osobito fašistički režim ostavio neizbrisiv biljeg, zato osjeća sve njihove boli i jade, oni su za njega ljudi više od ostalih, njihov je rod pravi ljudski rod. Kasnije se rijetko vraćao u Siciliju, ali je dojam, koji je ona ostavila na njegovu mladenačku psihu, bio toliko jak, da je odigrao glavnu ulogu u formiranju njegova pogleda na svijet. Sicilija — to je cijela Evropa, cijeli »uvrijeđeni svijet«,⁴ a sicilijanski seljak, izrabljiv i zaostao, ali pošten i ponosan, predstavlja simbolički čitavo čovječanstvo u vječitoj borbi za svoju egzistenciju, za pravedne odnose među ljudima, za najmanje, ali sigurno mjesto pod suncem. Taj njegov prvobitni, prirodni pogled na svijet našao je svoj adekvatni umjetnički odraz u njegovu prvom, možda najuspjelijem, romanu *Conversazioni in Sicilia*,⁵ u kojem nam je veoma uvjerljivo i spretno, alternirajući historijsku istinu i umjetničku sliku, prikazao čitav niz sicilijanskih likova, simboličkih predstavnika »uvrijeđenog svijeta«.

Veliki Lombard, radnik, i Brusač, luralica, trpe zbog uvreda nanesenih svijetu; taj uzvišeni osjećaj nadvisuje sve njihove lične brige i nevolje. Te iste patnje proživljava Ezechiel, prodavač. Međutim i on, kao i svi ostali, smatra, da se noževima i škarama (simboli sile) ne može promijeniti stanje. Treba zaboraviti, treba u vinu utopiti sve te crne misli. I tada, u pijanom stanju, svi oni nalaze svoj mir u sveopćem opraštanju i razumijevanju. Oni tada ne mrze čak ni žandare, koji silom utjeruju porez i odvođe njihovu djecu: i to su ljudi, a ako su se izrodili, kriva je bijeda, koja ih je na to natjerala. I oni, kao i svi ostali, nastoje da na svoj način pronađu sebi garanciju u životu. Takvo prirodno reagiranje na društvene nepravde i nemoral, tipično za seljake južne Italije, koji još nisu spoznali protivurječnosti kapitalističkog poretka, otkriva tek prvi stupanj formiranja jedne, još neodređene, moralne svijesti, ograničene gotovo instinktivnim povjerenjem u stare političko-religiozne institucije. Međutim, ono što karakterizira sve te likove jest uzvišeni osjećaj ličnoga dostojanstva. Vittorinijeva majka, utjelovljenje sicilijanskog narodnog duha, jest obična intelektualno zaostala žena, ali ipak ponosna. Pogođena u najosjetljivije mjesto njezine ličnosti, na način, koji isključuje svaku

³ E. Vittorini: »Questione meridionale«, *Il Politecnico* I (1945), str. 12.

⁴ Vittorini upotrebljava često ovaj izraz u romanu *Conversazioni in Sicilia*.

⁵ E. Vittorini, *Conversazioni in Sicilia*, Bompiani, Milano 1938.

mogućnost osvete, ona žrtvuje svom ponosu brakom stečenu životnu sigurnost i hvata se nezaštićena u koštac sa životom, svijesna, da je uvreda ličnoga dostojanstva osjećaj, koji se ne može zatomiti opraštanjem i zaboravom. Spoznavši tako, kroz svoje vlastito iskustvo, bit uvreda nanesenih svijetu, ona nalazi jedinu utjehu u njezi siromašnih bolesnika svojega kraja i time u stvari izvršava svoju dužnost prema »uvrijeđenom svijetu«. Vittorinijev pogled na svijet dolazi do punoga izražaja u veličanstvenom i naročito sugestivnom zaključnom prizoru romana. U autorovu priviđenju pojavljuje se duh poginulog vojnika, koji sudjeluje u prikazivanju tragedije nepoznatih boraca svih vremena i svih narodnosti, palih u ratu bez određenoga smisla: svi oni, od najobičnijeg vojnika do najvišeg oficira, traže svoj mir i priznanje od ljudi, — opraštanje, ukoliko su bili pobjednici, osvetu, ukoliko su bili pobijeđeni. Pisac vjeruje, da bi mogao pomoći uzbuđenom duhu, a time simbolički pomoći i čitavu čovječanstvu, koje propada u vječitom besciljnom ratu, ali avet bježi pred njegovom pruženom rukom, tvoreći tako između sebe (alegorijskog predstavnika sadašnjosti, prošlosti i budućnosti) i čovjeka nepremostiv ponor, u koji propadaju sve nade čovječanstva. Vittorini nastoji da bar u povijesti nađe opravdanje takvom stanju, ali argumenti ne mogu zadovoljiti ni njega, ni njegovu majku, ni njegov narod.

Iz tih razloga sadržaj svih njegovih djela toga vremena jest opći kozmopolitski humanizam, koji ne poznaje ni rasnih, ni vjerskih, ni nacionalnih, ni klasnih, ni političkih ograničenja. Taj osjećaj neograničene humanosti, želja da zagrlji čitavo čovječanstvo, čežnja za »vječitim Božićem« (tako je on nazvao onaj dan, kada će konačno nestati iz općega jezika riječi »dobar« i »zao«),⁶ ne dopušta Vittoriniju da zađe dublje u problem, da potraži stvarne uzroke takvom stanju i da izvede potrebne zaključke o rješavanju toga problema. Njegov humanizam poprima katkada oblik kršćanskog socijalizma: tada je on u stanju da oprostí čovjeku i najveći zločin, jer je i zločinac ipak čovjek, kojega zbog toga ne treba mrziti, nego žaliti. Ta dilema između mržnje i sažaljenja, osvete i opraštanja dovodi Vittorinijeve junake, borce za pravednije odnose, do očajavanja. U momentima takve psihičke depresije njegovi se junaci prepuštaju pesimističkim razmatranjima o besmislenosti svojih ideala i o bezvrijednosti žrtvovanja života borbi, koja je vječna kategorija ljudskoga života, traži svoje žrtve, stvara junake i kukavice, pobjednike i pobijeđene, ali ne rješava najbitniji društveni problem, a to je za njih bezbrižan miran život, lišen teških briga o neizvjesnosti sutrašnjice. Zato Vittorinijevi junaci nisu nikakvi heroji, koji rješavaju velike društvene probleme, nego obični mali ljudi velika srca, spremni da se povuku kod najmanjeg uspjeha.

Čitav predratni period autorova umjetničkog stvaranja jest u stvari lutanje za određenim pogledom na svijet, koji se međutim nije nikada uzdigao iznad obične želje za oslobođenjem čovjekove individu-

⁶ E. Vittorini, »Il Natale«, *Il Politecnico* I (1945), str. 13 i d.

alnosti. Ali ni u toj želji on ne uzima određen frontalni stav prema društvenim zbivanjima svoga vremena, jer i njemu kao i njegovim junacima nedostaje razvijena društvena svijest i jasan pojam o revoluciji. On skeptički gleda na svaku političku partiju kroz prizmu nečovječnosti fašističke partije, a na svaki oblik državnog uređenja kroz diktatorstvo fašističke države. U njemu se već tada stvorilo uvjerenje, koje će kasnije formulirati ovako: »Pitanje istine i humanosti, radničkog pokreta i kolonijalnih naroda . . . ne može se nikako vezati za borbu jedne partije ili jednoga oblika državnog uređenja. I to zato što se svaka politička organizacija, tokom svoga razvoja, opterećuje svojim posebnim, društvu potpuno tuđim, interesima, koji je u krajnjoj liniji navode da podvrgne sebi općedruštvene probleme umjesto da njima služi.«⁷ Radi se dakle o običnom liberalizmu, svojstvenom većini dezorijentirane buržoazije onoga vremena, između dva svjetska rata.

Međutim, događaji, koji prethode Drugom svjetskom ratu, izazvali su veliki preokret u piščevu pogledu na svijet. Tu u prvom redu treba spomenuti Španjolsku revoluciju: »Španjolski nas je rat naučio — kaže on — da se u uvrijeđenom svijetu može živjeti izvan ropstva, a s oružjem u ruci i protiv njega. Tako se formirao politički odgoj Talijana, koji su sada pobijedili fašizam. Ta spoznaja nije nastala prijenosom iskustva sa očeva na sinove, već vlastitim iskustvom između srpnja 1936. i svibnja 1939.«⁸ Kako je borba španjolskih patriota bila tijesno vezana uz rad Komunističke partije Španije, Vittorini polako dolazi do zaključka, da je borba Komunističke partije ujedno i borba za konačno ostvarenje njegovih ideala. Otada počinje njegovo postepeno približavanje KP Italije. Ratni događaji i iskustvo pridonijeli su mnogo stvaranju toga novoga Vittorinijeva pogleda na svijet, zasnovanog ne na nekom dubokom ideološkom uvjerenju, nego na principu praktične potrebe.

I konačno, nakon veoma plodnoga predratnog perioda književnog rada, u kojem je uspio dati, iako s osjetljivom autobiografskom poentom, realnu sliku prilika, u kojima je živio njegov narod u doba fašizma, pokušao je Vittorini stvoriti epohalno djelo, u kojem bi uvijekovječio borbu KP Italije protiv fašizma. Međutim to djelo, roman *Uomini e no*⁹ nije postiglo željena cilja, a junaci toga romana ostali su oni isti dobroćudni, ali dezorijentirani seljaci iz *Conversazioni in Sicilia*, bezimena junaci bez ikakvih pretenzija, da se afirmiraju u historiji kao predstavnici epohe. Rat, borba protiv fašizma zahtijevaju čvrste organizacije i heroje: Vittorini stvara i heroje i čvrste organizacije. Ali i kod jednih i drugih kao i kod autora sukobljuju se općedruštveni principi s ličnim interesima: komunistički principi s građanskim liberalizmom. A kad pisac želi ipak stvoriti od njih dosljedne borbe, oslobođene raznih malograđanskih predrasuda, tada

⁷ E. Vittorini: »La libertà è difficile«, *Tempo presente*, I. (1956), 9.

⁸ E. Vittorini, »Educazione politica«, *Il Politecnico* I (1945), str. 1.

⁹ E. Vittorini, *Uomini e no*, Bompiani, Milano 1945.

je to jako namješteno i neuvjerljivo; takvi junaci nisu više ljudi, nego neki nadčovječanski apstraktni fenomeni, koji se, da bi ponovno oživjeli, u krajnjoj liniji ipak vraćaju svojim, odnosno autorovim stvarnim koncepcijama. Njihov je život u stvari trajna beskompromisna borba između ideje socijalizma i individualizma, ateizma i religioznosti, mržnje i opraštanja, osvete i sažaljenja, heroizma i rezignacije. To su, dakle, oni njegovi mali ljudi velika srca, kojima je borba — premda razumski opravdana — u stvari nametnuta-izvana i nikako u skladu s njihovim osjećajima. Oni djeluju samo pod direktnim vanjskim poticajem, a ne iz nekoga dubokog uvjerenja. A kad su prepušteni sami sebi, onda se srce i razum sukobljuju oko pitanja: zašto se bore?

N2, glavni junak romana *Uomini e no*, vođa jedne konspirativne grupe, sjedinjuje u sebi ta dva elementa. Unatoč nastojanju, da bude objektivan, Vittorini nije mogao svoga glavnog junaka lišiti autobiografskih elemenata: zbog toga je često teško odrediti granicu, gdje prestaju misli N2, a gdje počinju autorove. Najčešće se na misli N2, izrečene upravnim govorom, nadovezuje piščevo razmišljanje, koje je u stvari nastavak i zaključak prethodnog rasuđivanja. U času psihičke depresije N2 razmišlja, ima li smisla, da se nastavi borba ili ne, kad mu dosada još nije uspjelo pomoći nijednoj žrtvi fašističkog terora. Preostaje alternativa: ili prekinuti ili pak nastaviti po sili inercije, jer se u toj situaciji nešto mora činiti. Za tim nesumnjivo iskrenim zaključkom, koji je rezultat psihičke depresije, slijedi autorov monolog o sudbini ljudi osuđenih na vjekovnu bezuspješnu borbu. »Zašto ustrajati? Samo radi ustrajanja? Kao da zlo, koje lebdi nad ljudskom sudbinom može uopće prestati i doći oslobođenje? Dakle, ustrajati radi ustrajanja, — jer čovjek inače ne bi znao, što da radi. Zar nije uvijek zlo lebdjelo nad ljudima? I naši očevi propadali su pognute glave i raskidanih cipela. Ili su se izgubili već kod samoga početka ili su se odupirali, ali su konačno ipak propali. Zašto bi sada moralo biti drugačije, zašto bi sad moralo doći oslobođenje?«¹⁰

Ta pesimistička rezignacija Vittorinijevih junaka posljedica je spoznaje onoga, što je Nietzsche nazvao »nihilizam suvremene epohe«, a sastoji se u identificiranju dobrog, pravednog i istinitog s individualnim utilitarizmom. Ignazio Silone protumačio je taj nihilizam ovako: »Nihilista je onaj, koji se žrtvuje za ideju, u koju ne vjeruje, a pri tom sam sebe uvjerava u njenu pravednost; nihilizam znači egzaltiranje hrabrosti i junaštva bez obzira na svrhu, kojoj oni treba da služe, izjednačujući tako heroje i plaćenike.«¹¹ A spoznaja toga nihilizma dovodi često i jake karaktere, bez obzira na političku, religioznu ili klasnu pripadnost, do samoubilačkog očajavanja, koje je Zweigu, Paveseu i Majakovskom pružilo jednu jedinu tragičnu mogućnost, — pogrešno shvaćeno Heideggerovo rješenje egzistencijalnog problema. Vittorinijevi junaci, doduše, nisu žrtve toga iskvarenog

¹⁰ Elio Vittorini, *Uomini e no*, Milano 1949³, str. 197.

¹¹ Ignazio Silone: *La scelta dei compagni*, izd. AIC, Torino 1954.

tumačenja Heideggerova rješenja egzistencijalnog problema, ali se ni oni ne mogu nikako oduprijeti snažnom utjecaju, koji egzistencijalistička filozofija vrši na suvremeni zapadni svijet. Kod njih se jasno razabira utjecaj, s jedne strane, suvremenog vodećeg talijanskog egzistencijalističkog filozofa Nicole Abbagnana,¹² koji svojim t. zv. »pozitivnim egzistencijalizmom« lebdi između solipsizma i kolektivizma, a s druge strane kroz njihove ideje o besmislenosti odupiranja historijskom fatalizmu, prosijava Camusovo: »izdržati u tom životnom apsurd«. Time se to Vittorinijevo djelo, umjesto da bude apoteoza borbi protiv fašizma, svodi na skeptično razmišljanje o svrsi borbe. Pa i sama borba ima tu drugorazrednu ulogu, — ona je samo historijski okvir, unutar kojega pisac rješava problem čovjeka, njegove lične slobode i životne sigurnosti. Kao i u njegovim *Conversazioni in Sicilia*, tako je i u *Uomini e no* čitava pažnja usredotočena na čovjeka s jedinom razlikom, što u ratnoj atmosferi ovoga posljednjeg mogu jasnije doći do izražaja »ljudske« osobine, a te ne smiju nikako da služe *a priori* nekim nacionalnim ili partijskim interesima. Humano je voljeti ili žaliti »čovjeka«, a mrziti »nečovjeka«. A nečovjek je onaj, koji svijesno nanosi čovjeku zlo. I zbog toga, kad Vittorinijevi junaci rasuđuju o apsurdnosti rata, oni su humani, jer tada vide na suprotnoj strani fronta također ljude, koji se bore za neke neodređene ili krivo shvaćene ideale. Čovjek je i Coriolano, koji se nikako ne može složiti s time, da bi se zbog ilegalnosti morao odijeliti od obitelji, odnosno od svega onoga, što ga čini čovjekom. Ljudi su, po Vittorinijevu shvaćanju, i talijanski policajci: oni nesvijesni svoje funkcije, koju smatraju normalnim zanimanjem, vrše savjesno svoj posao, jer su za to plaćeni. Ali to ne znači, da se oni smatraju neprijateljima nesretnog Giulaja, koji u samoobrani ubija njemačkog policijskog psa i zbog toga biva od ostalih policijskih pasa razderan. Talijanski policajci samo vrše svoju dužnost, a Giulaj svoju; a što pri tom Giulaj pogiba, to nije njihova krivica. Njih ne treba zato mrziti, nego žaliti. Potresna slika nevinih žrtava fašističkog terora izaziva u srcima Vittorinijevih junaka više osjećaj sažaljenja, nego mržnje. Ali teško je odrediti, da li oni više žale žrtve ili počinitelje. Čovjek je pogotovu onaj novi ilegalac, koji, pošto je sa kamiona ubio četiri Nijemca, nije u stanju da puca na petoga, jer mu je ovaj okrenut licem; a na njegovu licu prepoznaje čovjeka, možda radnika, možda pravoga čovjeka. Zbog toga ne nalazi snage, da izvrši svoju revolucionarnu dužnost, jer bi taj pucanj možda stvorio od njega nečovjeka. Čovjek je konačno i N2, glavno lice romana. U krajnjoj opasnosti, okružen sa svih strana neprijateljima, on se koleba, da li da nastavi borbu: nastaviti, znači napustiti ovo skrovište, gdje bi, za koji čas, trebalo da se sastane s Bertom i tako osjeti da je i čovjek, a ne samo

¹² Nicola Abbagnano, profesor teoretske filozofije na filozofskom fakultetu u Torinu, Glavna djela: *Introduzione all'esistenzialismo*, 1942., *La struttura dell'esistenzialismo*, 1939., *Storia della filosofia*, 1946—1950., *Filosofia, religione e scienze*, 1947., *Esistenzialismo positivo*, 1948., *Possibilità e libertà*, 1956., *Sociologia*, 1959.

revolucionar: ostati, čekati Bertu, znači izvrnuti se smrtnoj opasnosti. I u toj dilemi N2 nesvijesno ubija Crnoga Psa i time opravdava svoju čast, ali uz to umire kao »čovjek«; konačno je uvidio, da borba, koja je sama sebi cilj i koja lišava čovjeka i onoga elementarnog, što ga čini čovjekom, nema nikakva smisla. Besmisleno je ratovanje, ako se sukobljuje s pravim ljudima; žrtvovati svoju čovječnost u ime neproživljene političke ideje, znači, u krajnjoj liniji, postati nečovjek. Borba bi imala smisla, kad bi se vodila protiv »neljudi«. Ali u tom općem metežu, teško je odrediti sa sigurnošću, tko je čovjek, a tko nečovjek. »Kažemo čovjek. I pritom pomišljamo na onoga, koji posrće, koji propada, koji plače, kome je hladno, koji je gladan i bolestan, koga progone i ubijaju. Mislimo i na uvredu i na njegov ponos i na sve ono, što je u njemu uvrijeđeno, a što ga je činilo sretnim. Da, to je čovjek. Ali tko nanosi uvredu? Tko ubija, tko progoni i tlači? Danas imamo Hitlera. Zar on nije čovjek? Imamo Nijemce i fašiste, zar oni nisu ljudi? A kapetan Clemm, a pukovnik Giuseppe-e-Maria, a prefekt Pipino, a policajci? Znamo, što mogu reći i što mogu učiniti. Ali što su? Zar ne pripadaju ljudima?«¹³

Vittorinijeve junake karakteriziraju ove osobine:

1. Oni sumnjaju u mogućnost ostvarenja svojih ideala, polazeći od društvenog iskustva, historijski nezasnovanog. Dakle, nedostatak revolucionarnog optimizma zbog pomanjkanja političke svijesti i određena cilja.

2. Oni se teško odriču svojih ličnih interesa, iako to revolucija od njih traži. To je izraziti individualizam, koji je ujedno cilj i sredstvo same borbe.

3. Oni traže u svakom čovjeku najprije »čovjeka« pa onda neprijatelja; njihova je borba uperena protiv »nečovjeka«, a ne protiv nacionalnog i klasnog neprijatelja. Dakle, pomanjkanje beskompromisnog stava u određivanju čovjeka i nečovjeka u doba revolucije.

Ako su te osobine mogle odgovarati sicilijanskim seljacima, nisu mogle karakterizirati ljude, koji bi trebalo da budu nosioci marksističkih ideja.

II.

Osnovne razlike između Vittorinijeve političke misli i marksizma proizlaze iz njegova liberalističkog pogleda na svijet, formiranog još u njegovim ranijim godinama. Ali praznina, što je nastala u samom početku između Vittorinija i marksizma, a koja se u vrijeme njegova aktivnog surađivanja s KP Italije mogla ispuniti, pretvorila se tokom Drugoga svjetskog rata, a osobito iza njegova svršetka, u nepremostivi ponor. Zašto? Odgovor na to pitanje možemo djelomično naći i u njegovu članku »Komunizam kao nastavak i usavršavanje liberalne revolucije«: »Kad je godine 1941. započeo opći priliv naših intelektualaca u KP Italije, fašizam je vladao već 19 godina... Oni

¹³ E. Vittorini: *Uomini e no*, Milano 1949³, str. 177 i d.

su upoznali kapitalizam bez liberalizma i poistovetili ga s fašizmom. Rezonirajući kao seljaci s Juga, koji žele liberalizam bez kapitalizma, pristali su uz komunizam, videći u njemu jedinu ideologiju, koja će biti u stanju da ostvari njihov ideal lične slobode. Njihov pristanak uz komunističku ideologiju nije se temeljio na nekom dubokom ideološkom uvjerenju, nego je imao čisto praktični karakter borbe protiv fašizma.¹⁴ Nema sumnje, da među tim intelektualcima jedno mjesto pripada i samom Vittoriniju. I njegov je komunizam nastao kao antiteza fašizmu, koji je nemilosrdno gušio individualnu slobodu ličnosti. Borba protiv fašizma značila je ujedno i borbu za komunizam, a borba za komunizam bila je isto što i rat, koji je SSSR vodio protiv fašističke Italije i nacističke Njemačke. Kao i većina talijanskih komunista i Vittorini je bio zanesen uspjesima, koje je SSSR postigao u likvidaciji buržoaskih ostataka između dva rata, a osobito njegovim pobjedama u Drugom svjetskom ratu. To je za sve njih značilo i ostvarenje komunističkih odnosa. Čitav vojno-politički aparat Staljinove Rusije imponirao je svojim autoritetom većini talijanskih komunista; on je za njih bio oličenje komunizma. Vittorini je, dakle, upoznao marksizam kroz prizmu Staljinove samovlasti i politike KP Italije, koja je uglavnom odobravalala takvu vladavinu.

Međutim to ratno oduševljenje, koje mu nije dopustilo da objektivno pogleda istini u oči, prestaje iza svjetskoga rata. Razni procesi u Mađarskoj i Češkoj, državni udari, miješanje u unutrašnje stvari istočnoevropskih zemalja, a osobito kominformovski napad na Jugoslaviju, poljuljali su to slijepo vjerovanje u nepogrešivost SSSR-a i Staljina. Ali Vittorini zapada u drugu krajnost: sumnja u pravednost dosadašnjih ideala pretvara se u sumnju u pravednost marksističke misli i komunizma uopće. Ta se sumnja kasnije razvila u oštru kritiku, u reviziju marksizma. U svom članku »Komunizam kao apokalipsa«¹⁵ on daje vlastitu, potpuno pogrešnu analizu marksizma, iz koje zatim izvodi svoje zaključke. On u marksizmu ističe dvije tendencije:

1. Demokratsku, koja nastavlja liberalnu politiku, kakvu je kroz dva stoljeća vodila francuska i engleska buržoazija. Taj je socijalizam otvoren, liberalan, republikanski. Njegov je ideal da sprovede društvenu jednakost polazeći od davno stečenih prava.

2. Diktatorsku tendenciju marksizma, koja razvija represivni duh apokaliptičkog bijesa narodnih masa. Taj socijalizam je strog, policijski, centralistički, autoritativan i često prelazi u tiraniju. On guši svaku ličnu slobodu i prava radi postizanja društvene jednakosti. Obadvije te tendencije polaze od Marxa, nastavlja Vittorini. Prva od Marxova pojma »konkretne slobode«, a druga od Marxova principa, koji Vittorini naziva »romantičnom prevlakom marksizma«,¹⁶

¹⁴ E. Vittorini: »Il comunismo come continuazione e sviluppo della rivoluzione liberale«, *La Stampa* od 6. IX. 1951.

¹⁵ E. Vittorini, »Il comunismo come apocalisse«, *Diario in pubblico*, str. 333.

¹⁶ *Ibidem*, str. 339.

a proizlazi iz Nietzscheove »želje za vlašću«: u tome se, prema Vittoriniju, očituje Marxova nemoć da se odupre utjecaju, što ga je Nietzsche vršio u svoje vrijeme na obrazovan svijet. Nastavljači prve tendencije marksizma jesu Rosa Luxemburg i Plehanov, a Lenjinsamo do Oktobarske revolucije, jer se i on — kaže Vittorini — nije mogao osloboditi romantične prevlake marksizma, te je god. 1918. iza revolucije, pod pritiskom apokaliptičnog bijesa narodnih masa, zaveo diktaturu. Time je on negirao svoj raniji stav i priznao pobjedu drugom Marxu.

Iz te analize možemo zaključiti, da je ono, što se u marksizmu naziva neophodnom diktaturom proletarijata radi očuvanja tekovina revolucije, Vittorini nazvao romantičnom prevlakom marksizma. On konačno izvodi zaključak, da je Staljinova diktatura logička posljedica i nastavak one diktature, koju je Lenjin zaveo god. 1918. Njegov principijelan antidijalektični stav u kritici marksizma nije mu dopustio da uvidi razliku između pravedne, historijski nužne, diktature, koja u krajnjoj liniji treba da osigura put u komunizam, dakle u svoju vlastitu negaciju, i diktature ličnosti, odnosno grupe ljudi, koja guši sva revolucijom stečena prava i slobode. Za njega su pojam slobode i diktature proletarijata nespojivi. Dosljedan svojim liberalističkim principima, on zahtijeva da revolucija, ako je pravedna, treba u svakom slučaju da riješi problem slobode ličnosti bez diktature. Može li se iz toga zaključiti da se, po Vittorinijevu mišljenju, svaki socijalizam, koji polazi s pozicija romantičnih korica marksizma, mora izroditi u nešto slično Staljinovu despotizmu? Ili da zemlja, koja je postigla veliki uspjeh u ostvarenju socijalističkih odnosa, nije nikako mogla proći kroz fazu diktature proletarijata? Očito je Vittorini, pod jakim dojmom uspjeha SSSR-a u doba Drugoga svjetskog rata, zaboravio da slijedi demokratski razvoj socijalističke Jugoslavije, koja je na polju socijalističke izgradnje postigla velike uspjehe upravo zato, što je jugoslavenski proletarijat uspio iza revolucije organizirati državnu vlast koja, zastupajući opće društvene interese i postepenom decentralizacijom, provodi u djelo pravedne principe marksizma. Zato je Vittorini i shvatio napad Kominforma na Jugoslaviju ne kao napad iskrivljenog marksizma na ispravan razvoj marksističke misli, nego kao borbu unutar marksističkog tabora, kao konačni obračun između lica i naličja marksizma. Radi se svakako o malograđanskom revizionizmu, koji je Boris Žihel, braneći Plehanova od kritike suvremenih građanskih pseudomarksista, ovako formulirao: »Tu se susrećemo s mišljenjem, da je moguće razbiti jedinstvo istorijskog materijalizma i eklektički ga raščlaniti, pa pojedine njegove sastavne dijelove povezati sa svim mogućim, često i potpuno suprotnim idejnim pravcima, odbaciti njegove bitne i zadržati nebitne osobine. Tu se radi o špekulacijama u pogledu razlika između mlađeg i starijeg Marxa . . . što nadugačko i naširoko raspredaju mnogi suvremeni buržujski filozofi i sociolozi, koji u ranom Marxu traže »pravog« Marxa i koji bi htjeli da od njega naprave

vitalista, pragmatista, ako ne čak i prethodnika egzistencijalizma.¹⁷ Vittorini je ispravno uočio, da se u nekim zemljama marksizam izrodio u običnu vojnu diktaturu, ali griješi, kad to smatra logičnom posljedicom diktature proletarijata, koja u stvari treba da se razvija baš u suprotnom pravcu. On je s punim pravom okarakterizirao ždanovizam kao obično mračnjaštvo («Možda nikada politika nije bila tako nekulturna kao praksa SSSR-a u doba Staljina. Ždanovizam smatra običnim piskaralima pisce kao Kafku, Hemingwaya i t. d.»),¹⁸ ali opet griješi, kad ga izvodi iz osnovnih postavki marksizma. Griješi, konačno, kad iz svega toga izvodi zaključak, da književnost nikako ne smije služiti širenju političkih misli, jer: »Tko pjeva pjesme revolucionarnoj politici, nije manje arkadičan od onoga, koji je pjeva konzervativnoj politici: u najboljem slučaju umjesto pastorala, imat ćemo liriku kao kod Majakovskog.« Ili: »Osporavam književnosti pravo, da pretvori u književno djelo političke misli revolucije i da odgaja kroz lijepu literarnu igru.«¹⁹ U svome članku »Vlast i intelektualci«²⁰ on oštro napada one intelektualce »filozofe«, koji su nekada, kad je tiranija počivala na prirodnoj osnovi, služili kao savjetnici tiraninu, da bi tiraniji dali racionalistički karakter, a danas, kad tiranija počiva na racionalističkoj osnovi, oni savjetuju narod, da je takvu primi. Dolazi čak i do zaključka, da »zahvaljujući baš toj, promijenjenoj ulozi intelektualaca suvremena tiranija može da nastane i da se održi unatoč demokratskim tendencijama.«²¹ Zaključak, koji se iz tih premisa može izvesti, općenit je i porazan za suvremenu konformističku filozofiju. Ali, što je najgore, ne pruža ni najmanje indicije, po kojoj bi se marksistička ideologija mogla isključiti iz toga općenitog zaključka o odnosu između filozofske misli i moderne tiranije. Očito je Vittorini još jednom svrstao u isti red diktaturu proletarijata i tiranije klasičnoga tipa, u kojima tiranin, šireći sve više svoju vlast, ostvaruje ono, što je Hegel nazvao »neutaživa želja tiranina za priznanjem«. On doduše, osjeća, da je proletarijat pozvan da pripremi uslove za ostvarenje besklasnog društva, odnosno sistema, »u kojem bi politika došla u službu kulture«;²² osjeća i potrebu društvene revolucije i zahtijeva, da ona bude prije svega kulturna;²³ ali, da bi revolucija bila kulturna, ona ne smije služiti ostvarenju neke političke ideje i državnog uređenja, jer čim kultura postane politika, ona odmah gubi svoj smisao. Kao primjer uzima teror Jakobinaca vršen u ime nove kulture i strahote, koje je fašizam izvršio upravo nad onim, što nas je kultura učila vjekovima da najviše poštujemo: »Tokom rata bilo je više nevinih žrtava među djecom nego vojnika

¹⁷ Boris Žihnerl: Predgovor Plehanovljevim *Osnovnim pitanjima marksizma*, Kultura, Beograd 1954.

¹⁸ E. Vittorini: »Lo Zdanovismo non è che oscurantismo«, *Il Politecnico*, III (1947), str. 35.

¹⁹ E. Vittorini: »La poesia è verità«, *Diario in pubblico*, str. 269.

²⁰ E. Vittorini: »Il potere e gli intellettuali«, *Tempo presente*, I (1956), str. 9.

²¹ *Ib.*

²² E. Vittorini: »Lettera e Togliatti«, *Diario in pubblico*, str. 262.

²³ E. Vittorini: »Cultura, potere e automatismo«, *Ib.* 1957, str. 260 i d.

palih na fronti; najviše ruševina odnosi se na gradove sa 25 vjekova života, na kuće i biblioteke, katedrale i ostale spomenike kulturnog napretka čovječanstva...; a bojna polja, na kojima je proliveno najviše krvi, zovu se Mathausen, Buchenwald, Dachau; i sve to u ime kulture.«²⁴ Vittorini se očito boji proleterske diktature, jer je poistovjećuje s Robespierrovom, fašističkom i Staljinovom, pa zbog toga zaključuje: »Zaokupljenu borbom za ostvarenje besklasnoga društva marksizmu nije još uspjelo pronaći način, kako da se izbjegne politički i kulturni automatizam i da razvije onaj duh, kojim je bila zadobijena protestantska buržoazija.«²⁵ Prema tome, kojim putem, ako ne vlastitim državnim uređenjem, može proletarijat ostvariti svoj ideal? Odgovor nalazimo možda u njegovu članku »Treće kršćanstvo«: »Proletarijat se danas nalazi u odnosu na katoličku crkvu u istoj situaciji, u kojoj se buržoazija nalazila prije Luthera i Calvina, — dakle, prije nego što je svijetu dala drugo kršćanstvo. Hoće li mu uspjeti da pobijedi buržoaziju na način suprotan onome, kojim je buržoazija pobijedila feudalnu crkvu, bez nove vlastite religije, bez vlastitoga kršćanstva?«²⁶ Za njega je, dakle, potrebno, da se kršćanstvo pobijedi sa stanovišta nove religije, odnosno potrebno je, da proletarijat dade svijetu »treće kršćanstvo«. Kako je on shvatio to treće kršćanstvo, teško je odrediti. Vittorini je izraziti protivnik katoličke crkve, te konzervativne sile, koja je »zaštitnik svakoga sistema, koji želi da se ovjekovječi«;²⁷ osobito se skeptički odnosi prema suvremenoj katoličkoj propagandi o povratku Kristu: »Povratak katoličanstvu u Italiji znači povratak fašizmu; žedni Krista znači žedni Mussolinija.«²⁸ Ipak razlikuje katoličanstvo siromaha i katoličanstvo bogataša: »Katoličanstvo siromaha znači ljubav i bolju budućnost; katoličanstvo bogataša znači mržnju prema onima, koji gledaju u budućnost, jer je njegov cilj prošlost.«²⁹ U svakom slučaju, u Vittorinijevim političkim koncepcijama, kao i u njegovim književnim djelima, osjetan je utjecaj egzistencijalističke filozofije Marcela, Šestova i Berdjajeva, koji u povratku kršćanskoj religiji vide jedino rješenje egzistencijalnog pitanja. Doduše nije to onaj katolički egzistencijalizam, kakav danas propagiraju u Italiji Luigi Pareyson i Federico Sciacca,³⁰ ali je i to ipak svojevrsna religija.

²⁴ E. Vittorini: »Le colpe della cultura«, *Il Politecnico*, I (1945), str. 1.

²⁵ E. Vittorini: »Lettera a Togliatti«, *Diario in pubblico*, str. 263.

²⁶ E. Vittorini: »Un Cristianesimo terzo«, *Il Politecnico*, II (1946), str. 31 i d.

²⁷ E. Vittorini: »Classi e Chiesa Cattolica«, *Ib.*, II (1946), str. 31 i d.

²⁸ E. Vittorini: »I ritorni di religione che non sono religione«, *Diario in pubblico*, str. 232.

²⁹ E. Vittorini: »Cattolicesimo contro Cattolicesimo«, *Ib.*, 1957, str. 199 i d.

³⁰ Luigi Pareyson, profesor estetike na filozofskom fakultetu u Torinu. Glavna djela: *La filosofia dell'esistenza e Carlo Jaspers* (1940), *Studi sull'esistenzialismo* (1943), *Esistenza e persona* (1950), *Estetica, Teoria della formatività* (1954). — Federico Sciacca, profesor teoretske filozofije na filozofskom fakultetu u Genovi. Glavna djela: *Il secolo XX* (1947), *La filosofia d'oggi* (1954), *L'ora di Cristo* (1957).

I u posljednje vrijeme, premda priznaje Jugoslaviji uspjeh u izgradnji ispravnih socijalističkih odnosa, njegovi su ideali potpuno neodređeni. »Mir, koji toliko želimo — piše Vittorini — jest prije svega mir u nama samima. Kad bismo bili sigurni, da idemo ususret većoj slobodi i boljim odnosima među ljudima, osjetili bismo mir u sebi, premda živimo u doba vječitog rata. Bili smo mirniji 43., 44. i 45. god. A danas je horizont taman kao nikada dosada u odnosu na ideale, za koje se borimo; ne dopušta nam, da među tolikim putovima pronađemo i jedan, koji vodi konkretnijoj slobodi.«³¹ Ta je dezorijentacija svojstvena većini ljudi sa Zapada, koji su, s jedne strane, upoznali pozadinu »kapitalističkog raja«, a s druge strane iskrivljenu varijantu komunizma.

III.

Usporedivši Vittorinijeve ideje u njegovim književnim djelima i u njegovim političkim raspravama, dolazimo do zaključka, da on nije pjesnik socijalističke revolucije, unatoč tome, što je možda to htio da bude. Vittorini iskreno priznaje: »Ne smije se misliti, da je ova moja knjiga (roman *Uomini e no*) komunistička, samo zato što sam ja borac za komunizam. Tražiti u umjetnosti progres čovječanstva, nije isto što i boriti se za taj ideal na društveno-političkom polju. U umjetnosti ne igra nikakvu ulogu ni želja, ni apstraktna svijest, nego lično uvjerenje... Moja pripadnost KP Italije pokazuje ono, što ja želim da budem, a moja knjiga ono, što ja u stvari jesam.«³² Kod njega se pojam proleterske revolucije iskazuje u obliku nekoga utopijskog poretka, u kojem bi mali čovjek mogao neometano da ostvaruje svoje ideale onako, kako mu to diktira njegova subjektivna svijest. Vittorini je potpuno zapostavio društvenu svijest; a njezinu je važnost naslutio donekle već i subjektivni idealist Fichte, a naročito Hegel, koji u svojoj Logici ističe, da se lična sloboda (subjektivni duh) postiže samo u sklopu društvene svijesti (objektivni duh); to znači, da se apsolutna lična sloboda može postići samo onda, kad se ona spontano poistovjećuje s principima općedruštvenih interesa. Kod Hegela su pojmovi »subjektivni duh« i »objektivni duh«, doduše, potpuno odcijepljeni od društvenog razvitka: nužnost postojanja objektivnog duha izvodi on iz nužnosti razvitka ideje od subjektivnog k apsolutnom duhu. Vittoriniju pak nedostaje određen pogled na svijet, koji bi povezao sve njegove nepovezane pojmove u zaokruženu cjelinu uzroka i posljedica.

Jedino je historijski materijalizam uspio da dade točan odgovor na pitanje, odakle društvena svijest, kako ona nastaje, koji su njezini nužni prethodnici. Ono, što je kod Hegela bilo odijeljeno od stvarnosti, proizvod razvitka duha, u historijskom materijalizmu dobiva konačno određenu društveno-historijsku osnovu, jer se temelji na prethodnom razvitku klasne svijesti proletarijata; a bez nje ne može se govoriti

³¹ E. Vittorini: »Non si vive solo di significati«, *Diario in pubblico*, str. 356.

³² E. Vittorini: Predgovor I. izd. romana *Uomini e no*, Milano 1945.

o stvaranju općedruštvene svijesti, kao što se bez prethodne ekonomsko-političke prevlasti proletarijata kao klase ne može ni u kojem slučaju govoriti o besklasnom društvu, u kojem se društvena svijest konačno ostvaruje. Najveća važnost marksizma jest upravo u tome, što je ideju komunizma povezao s borbom proletarijata, koji preko svoga specifičnog oblika državnog uređenja, zasnovanog prvenstveno na principu vlastitog odumiranja, ostvaruje besklasno društvo. Time proletarijat negira i svoju vlastitu državu i daje tako smrtni udarac državnom sistemu, tom Hobbesovom Leviathanu, koji karakterizira sve klasne društvene sisteme. U tome se i klasna svijest proletarijata, nužni prethodnik društvene svijesti, razlikuje od svijesti revolucionarne buržoazije, koja je već u principu težila jačanju svoga državnog aparata radi osiguranja individualne slobode. To je bit onoga, što se jezikom historijskog materijalizma naziva proleterska revolucija i diktatura proletarijata, a što je toliko briga zadalo građanskim ideolozima od Proudhona i Louis Blanca sve do najnovijih malograđanskih revizionista i pseudo-marksista, za koje pojam revolucije znači uništenje svega humanog i kulturnog, a pojam diktature proletarijata poistovjećuje se s tiranijom i gušenjem svake historijski stečene slobode. U stvari, pojam revolucije ne sadržava imanentno pojam rata, kao što ni pojam diktature proletarijata ne znači tiraniju i ropstvo. »Diktatura proletarijata jeste društvena suština takve vlasti i takvog političkog sistema, u kome neospornu rukovodeću ulogu ima radnička klasa. A pod neospornom rukovodećom ulogom radničke klase u tome smislu ne može se podrazumijevati prosto prisustvo radničke partije u vladi, već takvi odnosi klasnih i političkih snaga u jednoj zemlji, u okviru kojih su radnička klasa i njene rukovodeće socijalističke snage u savezu sa ostalim radnim ljudima u mogućnosti da mijenjaju društvene odnose, u skladu s njihovim društveno-ekonomskim interesima...«³³ A metoda toga društvenog preobražaja zavisi prvenstveno od specifičnosti političkog, ekonomskog i kulturnog stanja u pojedinim zemljama kao i od stava reakcionarnih snaga, na koje proletarijat nailazi na svom historijskom putu. Tako se metoda sile i građanskog rata, kojom se neminovno poslužio ruski proletarijat u velikoj Oktobarskoj revoluciji i jugoslavenski proletarijat tokom NOB-e, ne smije generalizirati na sva vremena i na sve zemlje. Ovjekovječenje klasičnih metoda politike proletarijata bilo bi u suprotnosti ne samo s vremenom, nego i s osnovnim postavkama marksizma, koji u principu smatra, da se metoda mora prilagoditi određenim historijskim uvjetima. Pokušaj generaliziranja jedne metode na sva vremena, bez obzira na specifičnosti, znači pretvaranje historijskog materijalizma u obični mehanički formalizam, kojem nedostaje ono, što je marksizmu najsvojstvenije, t. j. historijska uvjetovanost njegovih principa. Time se marksizam, živa nauka, koja crpe svoje zakone iz iskustva društvenog razvitka, pretvara u običan

³³ »Program Saveza komunista Jugoslavije«, VII. kongres SKJ, Beograd, Kultura, 1958, str. 293.

idealistički dogmatizam, koji diktira društvu zakone razvitka i u stvari zaustavlja normalni tok historije. Pokušaja takvoga revizionizma ima danas u svijetu mnogo. Nasuprot takvom shvaćanju velik broj građanskih ideologa stoji na stanovištu krajnje desnice: oni negiraju nužnost nasilne revolucije i diktature proletarijata u sva vremena, jer ih tumače kao nedostatak Marxova učenja, prouzrokovan nemogućnošću da se odupre utjecaju nekih svojih suvremenika. Elio Vittorini, u svakom slučaju spada u red ovih posljednjih, iako njegov revizionizam ne proizlazi iz duboka ideološkog uvjerenja, nego upravo iz nedovoljna poznavanja marksizma. Zbog toga i njegova djela, koja obrađuju problem društvenog preobražaja, ostaju na površini društvene stvarnosti. Njegova se revolucionarnost svodi na oštru kritiku nepravde i nemorala kapitalističkog društva, ali ne pokazuje put stvarnoga rješenja toga problema. Njegovi junaci nisu heroji revolucije, nego oštri kritičari i tužitelji, a često i sami žrtve svoje klasne neizgrađenosti. Njihovo se junaštvo očituje, u najboljem slučaju, u žrtvovanju svoje vlastite sreće i života radi očuvanja onoga, što u tom problematičnom društvenom kaosu čovjeku još jedino preostaje: njegovo dostojanstvo. Zato su i najuspjelija ona Vittorinijeva djela, u kojima se on ne bavi velikim društvenim problemima, nego obrađuje uvijek aktuelni motiv odnosa čovjeka i društva, čovjekove borbe za smisao vlastitog života, za očuvanje dostojanstva u životu i u smrti.³⁴

IV.

U rješavanju problema odnosa između društva i pojedinca Vittorini je osjetno nadvisio svoje suvremenike i upravo na tom području dostigao konačno vrhunac svoga književnog nadahnuća i izražajne moći. Njegovi junaci nisu više epizodične ličnosti iz kronike bez ikakvih pretenzija, da uđu u historiju, niti su nosioci nekih neproživjelih ideala i kao takvi osuđeni na moralno propadanje. Iako uzeti iz stvarnoga života, njegovi se junaci uzdižu iznad pojedinačnog, da bi predstavljali svoje društvo i kao takvi tumačili epohu. To su snažni karakteri, koji u toj neizjednačenoj borbi za očuvanje svoga vlastitog »ja«, žrtvuju svoju sreću i svoj život. Oni propadaju i umiru nepobjeđeni; njihova je propast i smrt snažan protest protiv sredine, koja ih je do toga dovela. Stari djed iz romana *Il Sempione strizza l'occhio al Frejus*³⁵ kroz čitavu radnju, koja je usredotočena na njegovu ličnost, ne progovara ni jedne riječi, a ipak se osjeća, da on dominira upravo tom šutnjom. Nekad je bio nenadmašivi div kod bušenja tunela Simplona i Frejusa; sada isto tako divovski podnosi sve uvrede, što mu se sa svih strana nanose kao bezvrijednom balastu. On ne govori, ali je očito, da je svijestan toga položaja i da traži izlaz iz njega. Ali kako? Jedini je izlaz smrt. Ali i smrt mora biti dostojna njegove nekadašnje slave. Zato se on svim silama bori protiv one

³⁴ E. Vittorini: *Il Sempione strizza l'occhio al Frejus i Erica e i suoi fratelli*.

³⁵ Bompiani, Milano 1947.

bijedne, svakidašnje smrti, kojom je priroda tako bogato nadarila čovječanstvo. I u toj psihičkoj borbi, ne za život, nego za dostojnu smrt, njegovo staračko tijelo nalazi nadčovječansku snagu, — snagu golema slona. I slonovi rade čitava života, rade i umiru, ali ne smrću običnih životinja, — ona nije dostojna njihove moći. Da bi izbjegli poniženje i sažaljenje, oni dostojanstveno napuštaju svoje društvo, čim osjete, da im ponestaje životne snage; povlače se iz života i odlaze u svoju dolinu smrti. Njihova je smrt pobjeda nad poniženjem, trijumf snage i ponosa. Zato oni žive simbolički i iza svoje smrti. I upravo u toj tragediji slonova naći će i stari djed, kojega su za života — prije simbolički, a sada ironički — nazivali slonom, rješenje svoga problema. On će s osmijehom na usnama napustiti dosadašnji život i poći ususret smrti uvjeren, da time njegov »ja« nadživljuje svoju vlastitu smrt. Jedino kroz takvu smrt njegov je život konačno našao svoj *raison d'être*, i on je svijestan, da nije uzalud živio.

Slični problem obradio je Vittorini u djelu *Erica e i suoi fratelli*.³⁶ Razlika je jedino u tome, što glavno lice umjesto života mora da žrtvuje svoju čast, da bi dalo smisla svojoj egzistenciji. To je potresna drama života i smrti, ponosa i poniženja, humanosti i bezosjećajnosti. Tragedija je to jedne djevojke, koja još kao dijete gurnuta u vrtlog života ubrzo upoznaje sve njegove tajne i gorčinu. Erica je već u svojoj ranijoj mladosti osjetila posljedicu bijede. Njezin prvi pogled na svijet stvoren je kroz plašt neizvjesnosti i bojazni pred onim, što donosi sutrašnjica. Uporedo s time gasila se i roditeljska ljubav prema djeci. Lišena već zarana bezbrižna djetinjstva i majčine nježnosti, Erica uviđa, da je njezin život potpuno bezvrijedan. Potrebno je da, iako još dijete, dade tom životu izvjesni cilj, da bude nekome korisna, jer će samo time steći priznanje i ljubav, — a ljubav je danas tako potrebna ljudima, osobito djeci, pogotovu tamo, gdje sve ostalo nedostaje. Vittorini majstorski razvija radnju, kroz koju Erica postepeno dolazi do odluke, da posveti život svojoj nejakoj braći, nezaštićenom i napuštenom od roditelja. Htjela je da predstavlja nešto u životu, da osjeti svu slast odgovornosti i priznanja, da osjeti, što znači ljubav. Ali stvarnost je ubrzo ugušila taj naivni dječji zanos. I Erica je odjednom uvidjela, da se ružičasti svijet njezine mašte odjednom zamračio. Ona osjeti tek sada bezizlaznost svoga položaja. To je onaj čas, kad dolazi do izražaja ljudska hrabrost i ponos; tu život stvara heroje ili nemilosrdno gazi slabiće; iz toga stanja postoje samo dva izlaza: propast ili besmrtnost. Erica proživljava tešku psihičku krizu: da se ponizi, da napusti braću i pobjegne bez cilja, da zaklinje majku, da se vrati i tako prizna svoj poraz, ili da prihvati ponižujući posao sluge pokvarene gospodske obitelji? Sve to nije u skladu s njezinim osjećajima. Ta surova stvarnost imala je ipak i svoju pozitivnu stranu: očeličila je njezin karakter, naučila ju je, da se čovječje dostojanstvo očituje najjasnije u dosljednom provođenju svoje odluke. I u toj

³⁶ E. Vittorini: *Erica e i suoi fratelli*, Bompiani, Milano 1956. (U predgovoru autor navodi, da je djelo napisao već god. 1936.)

nadčovječanskoj borbi, pošto je uzalud pokucala na mnoga vrata, ona bira jedini izlaz. Prodat će svoje mlado tijelo, ali će sačuvati svoj »ja«, bez kojega čitav život ne bi imao smisla. Izabrala je najteži posao, koji će je fizički i moralno srvati, ali će zato svu svoju ljubav sačuvati za svoju braću, — sada još više nego prije, jer je svijesna, da njima žrtvuje samu sebe. I svaki put kad je prilike primoraju da se vrati svome poslu, osjeća ona u srcu duboku bol, osjeća, kako joj se otvara uvijek ona ista rana, koja ne će nikada više zacijeliti. To će biti njezina najveća tajna, koju ne će nikada otkriti ni susjedi, ni njezina braća. A i oni, koji će možda ipak nešto naslutiti, šutjet će, jer je takva žrtva zbilja dostojna poštovanja. To je njezin protest protiv društva, koje ju je na to natjeralo. Ona je time najniži posao, što ga žena može vršiti, pretvorila u simbol vrline i humanosti. Zato život nije pobijedio Ericu; ili bolje, pobijedio je njezino tijelo, ali je njezin duh, ono što čovjeka čini čovjekom, ostao nepobijeden.

To je naoko stari banalni motiv prostitucije, koji su i prethodnici i suvremenici Vittorinijevi na široko obrađivali. Ali Vittorini nije Ericu pretvorio u prostitutku, da time napadne nju ili ono, što ona predstavlja, već društvo, koje ju je na to natjeralo. Zbog toga se tu prostitucija ne smije ni u kom slučaju poistovjetiti s nemoralom, kako je to moguće u djelima Alberta Moravije. Vittorinijeva Erica nije Moravijina Adriana. Ona se ne prepušta prostituciji zato, što ne poznaje moralne principe; ona je pokušala živjeti po svim pravilima morala, ali joj to prilike nisu dopustile. I ona mrzi taj jedini izlaz upravo zbog toga, što poznaje moralne principe kapitalističkog društva, koji nemilosrdno gazi osjećaj ponosa mladih ljudi, osobito žena, baš u ime morala. Zbog toga je Erikina prostitucija oštri napad na to pokvareno društvo i taj pokvareni moral. To je moral jedne male, pregažene žene, koja ipak hoće da živi. Erica nam više slična Moll Flanders D. Defoea, koja milujući svoje lijepo tijelo ne pjeva: »Je suis la belle Margot«. Ona miluje svoje tijelo, ali zbog boli, kojoj je ono izloženo. I kada uzvikuje: »Jadna ja, bijedna ja«, osjećamo, da je to monolog ljepote i želje za životom, koji se iz dana u dan gasi u borbi za svakidašnji kruh. Ali dok Moll Flanders, fizički i psihički srvana, nalazi jedinu utjehu u plaču i time formalno priznaje svoj poraz, Erica, svojim principijelnim stavom i energičnim otporom optužuje i pobjeđuje ono društvo, koje želi i nastoji da je uništi.

*

Time Vittorinijevo književno djelo, iako daleko od rješavanja velikih društvenih problema, zadire duboko u našu epohu iznoseći javno i beskompromisno sve slabosti i poroke građanskog društva. Tako se dostojno nadovezuje na slavne tradicije kritičkog realizma, koji se između dva rata, a osobito tokom Drugoga svjetskog rata silno razvio u SAD, dok je evropska književnost stagnirala ili služila političkom konformizmu. Time se tumači i Vittorinijevo oduševljenje za američku književnost i njezin osjetni utjecaj na neka njegova knji-

ževna djela.³⁷ No ukoliko on što i nasljeđuje od američkih realista, to je ono, što i oni sami nasljeđuju od ranijih klasika realizma, a to je smisao za realnost u prilaženju društvenim problemima i u opisivanju stvarnosti. Otuda i njegov humanizam, koji ne poznaje ni nacionalnih, ni klasnih, ni vjerskih, ni ideoloških ograničenja. On je nastao u doba, kad je pojam čovjeka bio potpuno potisnut silnim naletom historijskih zbivanja: čovjek je tada bio oruđe za rad, za rat, za nacionalno i klasno izrabljivanje; bio je sve samo ne čovjek. Iz te krajnje dehumanizacije rodio se Vittorinijev drugi, potpuno oprečni ekstrem: opći, neograničeni humanizam, poštivanje čovjeka i kao odijeljene jedinice i kao člana čitave zajednice. Takav humanizam, iako nužno potreban iza takve moralne dekadencije, kakav je bio Drugi svjetski rat, neodrživ je, ako postane i sredstvo i cilj samom sebi, ali nam se nužno nameće kao jedna od najosnovnijih komponentata, na kojima se temelji stvaranje pravilnih, humanih društvenih odnosa.

M. Festini: ELIO VITTORINI TRA IL MARXISMO E L'ESISTENZIALISMO.

Riassunto

Elio Vittorini è senza dubbio uno dei più noti rappresentanti della letteratura italiana contemporanea; il problema universale che egli tratta nelle sue opere e il suo stile tutto particolare hanno contribuito alla divulgazione della sua fama al di là del confine nazionale e lo hanno posto tra i più conosciuti e tradotti scrittori d'Europa e del mondo moderno. Oggi le opere letterarie di Vittorini costituiscono un inestimabile tesoro per tutto il mondo progressivo che lotta anche oggi, come durante la Seconda guerra mondiale, per ridare all'uomo una giusta posizione sociale e una degna soddisfazione per quella barbara »disumanizzazione« che caratterizzò una delle più radicali decadenze morali della storia moderna. Tuttavia, se d'un lato l'atteggiamento del Vittorini è ben preciso dal punto di vista del suo antifascismo ed anticonformismo, l'ideale che egli vorrebbe opporre a quel mondo corrotto è tuttora molto incerto e controverso. Collocando Vittorini tra il marxismo e l'esistenzialismo l'autore dell'articolo ha voluto mettere in evidenza il vasto raggio d'azione che separa questi due poli diametralmente opposti e su cui vaga la fantasia dell'artista alla ricerca di una giusta soluzione del più complesso problema della società odierna.

³⁷ Vittorinijevo oduševljenje za američku književnost osjećamo u većini njegovih djela. Osjećamo Mark Twaina (*Piccola borghesia*), Bompiani, Milano, 1931. - Melvillea (*Conversazioni in Sicilia*), osjećamo osobito Steinbecka i Hemingwaya. No ne radi se o imitaciji američkih romanopisaca, nego o sličnosti pogleda na svijet i prilaženja društvenim problemima. Rafaele Covi, u članku »Vittorini, America e la giovane letteratura italiana«, *Galleria*, Caltanissetta, IV./1954, str. 313., ističe: »Vittorini nasljeđuje od Hemingwaya ono, što Hemingway nasljeđuje od Flauberta, a nasljeđuje od Hemingwaya samo zato, što mu je on vremenski bliži. Ali na njegovu putu nailazimo i na Lawrencea, Poea i još ranije Defoea, Powysa...«

La dubbiosità del suo ideale politico-sociale, dovuta parzialmente a fattori soggettivi e parzialmente a cause oggettive, legate alla molteplicità di sfumature che il movimento socialista assunse nel nostro immediato passato, traspare in tutte le sue opere: nei suoi saggi politico-ideologici, pubblicati nelle riviste e nei giornali italiani degli ultimi anni (*Il Politecnico, Il Tempo presente, La Stampa* ecc.) e in parte riassunti nel suo recentemente edito *Diario in pubblico*; nelle sue opere letterarie che, malgrado la loro varietà d'ispirazione, ripetono in modo più o meno palese questo grande problema, non soltanto del Vittorini ma della stragrande maggioranza del mondo occidentale. Ma qui sta proprio la forza artistica del Vittorini che è riuscito ad esprimere in forma poetica l'incertezza e l'instabilità d' un' epoca storica e di una società travagliata da lotte politiche, ideologiche e filosofiche. E quando il Vittorini, trascendendo la propria vocazione artistica, sale sopra un piedestallo politico per accennare una via d'uscita da quel vicolo cieco, il suo insegnamento, pregno di estetismo irrazionale piuttosto che di esperienza politica, risulta inaccettabile: esso sa troppo di ideologia piccoloborghese che trova la soluzione del problema sociale nella semplice revisione del marxismo oppure in una gamma di sfumature della filosofia dell'esistenzialismo.

Ma l'arte non si propone sempre di risolvere fino a fondo i problemi sociali; il suo compito principale è quello di impostare il problema, mettendo in luce i vizi e le ingiustizie dell'umanità. È importante che il problema sia bene impostato e che la critica venga fatta da una posizione progressiva ispirata principalmente all'idea dell'umanizzazione della società. In tal caso la soluzione del problema si presenta da sola, senza che l'artista ce la ponga esplicitamente. L'autore dell'articolo è d'opinione che il Vittorini sia qui pienamente riuscito.